

תורת חיים – צדקה ומשפט

על הפסוק "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם", כתב רש"י: "כל מקום שנאמר 'אלה' – פסל את הראשונים; 'ואלה' – מוסיף על הראשונים. מה הראשונים מסיני, אף אלו מסיני. ולמה נסמכה פרשת דינין לפרשת מזבח, לומר לך שתשים סנהדרין אצל המזבח".

לכאורה קשה, מה הקשר בין המקדש לבין המשפט? הרי דינים ומשפטים נועדו רק כדי להסדיר את ענייני החברה, ומה לעניין 'חולי' שכזה אצל מקום השראת השכינה ועבודת הקודש? ויתרה מזו, הרי מצוות הדינים אף אינה נחלתם הבלעדית של ישראל, באי המקדש, אלא נכללת בשבע מצוות בני נח ומחייבת את כל האומות! אלא שדווקא מסמיכות זו נמצאנו למדים על הפער התהומי בין מושג משפט כפי שהוא מתפרש בתרבות האומות, ובין משפטי ישראל הנסמכים אצל מקום הקודש. כך כתב מרן הרב זצ"ל:

תכלית המשפט היא להעמיד את חיי החברה על מכונם. אמנם מהי התכלית בעצם חיי החברה עצמם, בזה יתחלפו דעות העמים והארצות. העם הנתון בעול תאוותיו החומריות לא יצייר תכלית אחרת לחיי החברה שלו, כי אם שיתפתחו יפה אצלו חיי החומריות במילוי כל תאוותיהם האפשריות, באופן שלא ישחית את סדרם וקביעותם. אמנם עם קדוש ונעלה, עם ה' אלה, המה מכירים כי המשפט לאלקים הוא. תכלית החברה האנושית לא תובן אצלנו רק בסדרי חייהם החומריות ומילוי משאלותיהם הגסות, שבזה אין מותר לאדם מן הבהמה... אמנם תכלית חיי החברה האנושית היא מצד שמהחיים האנושיים אפשר למלא חיים של אור וטוב, של צדק ודעת ה', חיים של רוח טהור והגיון קודש, הם יסוד החיים ומטרת החברה האנושית. לפי דעה זו, יהיה מקור המשפטים נאצל ונקדש מאוד, מפורש ומובדל משיקוע תאוות חומריות ומתנשא לתכלית הטהורה והעליונה של יסוד החברה האנושית.²

אם כן, בעוד אצל אומות העולם המשפט הוא עניין הסכמי חיצוני, בעם ישראל מהווה מערכת המשפט המשך ישיר לצייווי של "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש".³ זו הסיבה לסמיכתה אצל מעמד הר סיני מכאן ואצל פרשת המזבח מכאן. זו גם הסיבה לכך

א. ויש גורסים: "אצל המקדש".

ב. עין־אי"ה שבת א: י.

ג. שמות יט ו.

שאינן אנו רואים בחטיבת המשפטים שבתורה – סדר נזיקין שבש"ס וחלק חושן-משפט שבשו"ע – עניין משפטי מקצועי הראוי לדיינים בלבד, אלא כל ילד יהודי גורס משניות נזיקין ומעיין בסוגיות ב"שניים או חז"ן" וב"שור שנגח את הפרה" גם אם אין לו כל נטייה משפטית, וכלל אינו מתעתד לעסוק בדיינות. זאת מאחר ובישראל תכלית החיים החברתיים היא להופיע את הצדק האלוקי, והיא שווה לכל נפש.

עוד אמרו חז"ל כי "הרוצה להחכים – יעסוק בדיני ממונות"^ד. גם מאמרה זו אנו למדים שהצדק האלוקי המתגלה בפרשת משפטים אינו מחדש לנו רק את הדרך הנכונה לפתרון סכסוכים ממין זה או אחר, אלא מגלה בעולם את החכמה האלוקית ואת הצדק הנובע מתוכה. דיני גזל, ממבט כזה, אינם טובבים רק סביב נזקו של פלוני אלמוני, אלא בעיקר סביב ערך הצדק המוחלט – שלא יהיה אדם נוגע בראוי לחברו אפילו כמלא נימה.

המחשה ציורית לרעיון זה עלה מדברי הגמרא:

רב אמי ורב אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי, וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעיברא דדשא ואמרי: אי איכא דאית ליה דינא – ליעול וליתי.^ה

תרגום: רב אמי ורב אסי היו רגילים לשבת ולגרוס את תלמודם בין עמודי בית-המדרש, ומדי שעה היו טופחים על בריח הדלת ואומרים: אם יש מי שזקוק לדיינים שידונו בדינו, ייכנס ויבוא לפנינו.

נשאלת השאלה: מדוע דנו שני רבותינו אלה בבית-דין מאולתר שכזה? וכי לא היה להם מקום ראוי יותר, שבו יוכלו לנהל את דיניהם בצורה מכובדת? עונה על כך מרן הרב:

ערך הדין והמשפט התורי הוא גדול מאוד, באשר רק הוא קובע על התורה את החותם המיוחד שהיא תורת חיים. כלומר: שצריך שתהיה התורה מתייחסת אל החיים המעשיים בתור מאירה לנתיבות החיים, ולא רק להכירה בתור חכמה נאצלת לבדה...

על כן היו מאוד זהירים שעסק תורתם העיונית לא יפריע את מהלך ההשלטה המעשית על החיים המעשיים מהשפעת התורה, שרק אז תצא תכלית התורה אל הפועל בהיותה מתפשטת על ארחות החיים המעשיים. על כן בתור השלמה לשקידתם העיונית, "דהוו גרסי בין עמודי" ... "הוו טפחי אעיברא דדשא", להורות שפתחי התורה מפולשים המה לדרך החיים, להוציא מהחושבים להסתפק בעסק

ד. בבא-בתרא י: ח.
ה. שבת י, א.

התורה מצדה העיוני לבדו ואינם משתדלים להגביר את השפעתה על החיים המעשיים. אבל השלמים האלו ז"ל, עם כל עוצם קביעותם בחלק העיוני שבתורה, אמרו: "מאן דאית ליה דינא ליעול וליתי", ולא יחוש על ביטול תורתם העיונית, כי זהו יסודה של תורה וקיומה התכליתי להראות קיומה בפועל בחיים המעשיים והחברתיים.¹

אם כן, לא בשל חוסר מקום ראוי דנו רב אמי ורב אסי בין עמודי בית המדרש, אלא כדי לפרסם את דבר הקשר העיקרי שבין מקום עיון התורה השכלי והרוחני לבין המשפט המעשי, המפלס ארחות חיים בעולם החיצוני המסובך. במקום אחר² כתב הרב שתכונתם זו של משפטי התורה היא המבדילה את דרכה של תורה מדרכן של תנועות תועות ומטעות, שגרמו שיבושים מרים לאומות העולם ובקצתן גם לישראל.

תורתנו, כאמור, מקדשת את החיים ומדריכה את נתיבותיהם. בלשון הרב, התורה היא "המחשבה האצילית השלמה", זו שאינה מסתפקת רק במחשבות נשגבות ומרוממות, אלא מבקשת לכוון צורת חיים המתקנת את כל פרטי החברה והחיים הפרטיים מתוך היסודות המרוממים שבפנימיותה.

לעומת השקפתה זו של התורה, ישנו אורח מחשבה אחר המנתק בין הדבקים ופונה לתור "באוויר רוחני" של תיקון נשמות, תוך הפקרת תיקון העולם וסדרי המדינות. על השקפה זו, הרומזת בוודאי לנצרות (מינות³) שלעגה לקיום המצוות המעשיות ובייחוד למשפט הישראלי, אומר הרב שהיא "שקר שאין לו רגליים".

מצד אחר, בימינו אנו מכירים את מערכת המשפט החילונית, שכל עניינה הוא רק בסידור חיי חברה תקינים מתוך ניתוק מכל ערך של קודש. גם על מגמה זו אמר הרב שסופה לנבול, שכן היא מנותקת מיסוד החיים הנצחיים ומצמצמת את חיי האדם לקטנות החיים החומריים ולזוהמתם.

כפועל יוצא מתוך האמור, ניתן לזהות הבדל יסודי בין משפטי התורה – משפטי ה' – לבין משפטי בני אדם שמקורם בשכל האנושי ובהסכמות חברתיות. התורה תובעת לא רק משפט אלא גם צדקה, ויתרה מזו – הצדקה קודמת למשפט. כך בדבר ה' על אברהם: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט"⁴.

1. עין־אי"ה שבת א: ח.
 2. אורות הקודש ג: קכה.
 3. עיין לעיל, עמ' 376.
 4. בראשית יח יט.

בסגנון זה אנו מוצאים את המעשה המסופר בגמרא¹ אודות רבה בר בר חנן, שהסבלים ששכר שברו לו חבית יין, וכדי לכסות את הנזק שנגרם לו לקח מהם את גלימתם. כשנודע הדבר לרב, הורה לו להשיב לסבלים את גלימותיהם ואף לשלם להם את שכרם. כששאל אותו רבה בר בר חנן למקור דינו, השיב: "למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמר"^א. לא מדובר רק בדברי אגדה המתארים מידת חסידות מיוחדת של יחידי סגולה, אלא בהלכה שנפסקה למעשה:

שכיר שעשה מלאכה לבעל הבית והפסידה, אפילו בפשיעה, באופן שעלפי הדין הוא חייב בתשלומים, מצווה על בעל הבית להיכנס עמו לפני משורת הדין ולמחול לו, שנאמר: "למען תלך בדרך טובים". ואם השכיר עני הוא ואין לו מה לאכול, מצווה ליתן לו שכרו, שנאמר: "וארחות צדיקים תשמר". וזוהי אורח צדיקים, לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט לפני משורת הדין.^ב

ובדומה לכך בעניין אחר, בהלכות השבת אבדה:

אף-עלפי שמן הדין במקום שרוב גויים מצויים, אפילו נתן בה ישראל סימן אינו חייב להחזיר, דמסתמא כבר נתייאש הימנה, מכל מקום טוב וישר לעשות לפני משורת הדין להחזיר לישראל שייתן בה סימן, וכופין על זה.^ג

הרי שבתורת ה' הצדקה אינה התנדבות בלבד, אלא חובה יסודית שהמשפט כולו מבוסס עליה. מגמת המשפט אינה "להסדיר את החיים" בלבד, אלא להגביר את הופעת הצדק האלוקי בחיים המעשיים ובהתאם לכך להמעיט את כוח הרשע, האוון והתרמית.^ד

מתוך כך יובנו דברי הרמב"ם החריפים:

כל הדין בדיני גויים ובערכאות שלהם, אף-עלפי שהיו דיניהם כדיני ישראל הרי זה רשע, וכאילו חירף והרים יד בתורת משה רבנו, שנאמר: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" – לפניהם ולא לפני גויים, לפניהם ולא לפני הדיוטות.^ה

י. בבא מציעא דף פג, א.

יא. משלי ב כ.

יב. קיצור שו"ע קפה: ה.

יג. שם קפז: ב.

יד. אולי כך יש לבאר את הנאמר בפרשתנו: "ואנשי קדש תהיו לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו, לכלב תשלכון אותו", כי שמירת דרך המשפט והצדקה הופכת אותנו לאנשים קדושים שאינם מנותקים מן העולם הזה, ואפילו צרכיו של כלב חשובים בעיניהם (ע"פ שפת-אמת משפטים תרל"ב, ד"ה "בשם הרה"ק ז"ל מקאצק").

טו. רמב"ם, הלכות סנהדרין כו: ז.

המשפט בישראל הוא לב התורה, ועלי־ידו שורה השכינה על האומה. הדיינים בישראל נקראים "אלהים" – כאמור בפרשתנו: "ונקרב בעל הבית אל האלהים אם לא שלח ידו במלאכת רעהו". השולח יד במשפט ונותן בו דריסת רגל לגוי או להדיוט, מרחיק טובה עליונה זו מישראל וממעט מסגולת השפעתו של לב האומה – בית המקדש.

כך בדברי הנביא ישעיהו, שהתריע שאין ערך לקרבנות ללא דרישת משפט:

לא תוסיפו הביא מנחת שוא קטרת תועבה היא לי... חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי... ובפְּרִשְׁכֶם כפיכם אעלים עיני מכם, גם כי תרבו תפילה אינני שומע... רחצו הזכו הסירו רַע מעלליכם מנגד עיני, חדלו הַרַע. למדו היטב, דרשו משפט, אשרו חמוץ, שפטו יתום, ריבו אלמנה.^{טז}

ומנגד, תיקון השראת השכינה בבית המקדש הוא בביסוס הדין ותיקונו:

"ואלה המשפטים" – אמר הקב"ה לישראל: אם עשיתם את הדין ואין אתם מזדקקין לפני עובדי גילולים, אבנה לכם בית המקדש וישבו בה סנהדרין, שנאמר: "ואשיבה שופטיך כבראשונה וגו'", וכתוב: "ציון במשפט תפדה וגו'", וכתוב: "כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וגו'".^{יז}

אין לקב"ה מחסור במלאכי עליון, אלא באנשים קדושים החיים בעולם־הזה. בנו – המיועדים להיות לו יתברך "ממלכת כהנים וגוי קדוש" – נטוע הכוח להיות אנשים כאלה. אותו ציווי גדול וכולל של "קדושים תהיו", לפיכך, מתפרש לנו גם כציווי וגם כברכה, ציווי הבא לחשוף את אותו כוח פנימי אל הפועל. בכך יש להטעים מדוע בית הדין הגדול שוכן בלשכת הגזית שבהר הבית, שכן הקשר ביניהם צריך להיות הדוק.

זה עניין סמיכת פרשת המשפטים אצל פרשת המזבח, לומר לך שרק מתוך "ואלה המשפטים" נזכה לבניין המזבח ולסדר תרומת המשכן. כשם שכל אחד מישראל נוטל חלק במעשה המשכן, כך כל אחד מישראל נוטל חלק בדבקות המשפט האלוקי ובהטמעתו בחיים. על כך אנו מתפללים בכל יום: "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה, והסר ממנו יגון ואנחה". יהי רצון שנזכה לכינונה של מערכת משפטי תורה בארצנו, ומתוך כך לבניין בית מקדשנו בגאולתנו השלמה. אמן, כן יהי רצון.

טז. ישעיהו א יג-יז.

יז. תנחומא משפטים, סימן ג.